

ARTYKUŁY I ROZPRAWY

Przemysław Grzybowski
Bydgoszcz

Denizard Rivail – niezwykle uczeń Pestalozziego

Denizard Hyppolyte Leon Rivail (1804 - 1869) był francuskim intelektualistą, założycielem opartego na wzorach pestalozziańskich ośrodka wychowawczego w Paryżu, autorem prac zawierających propozycje interesujących rozwiązań dydaktycznych i dotyczących reformy szkolnej. Jego niezwykłość polega na tym, że pewnego dnia porzucił dotychczasowe zajęcia i przybierając pseudonim „Allan Kardec” poświęcił się wyrosłemu z korzeni mesmeryzmu ruchowi spirytystycznemu. Jako wydarzenie bez precedensu, wywołało to konsternację we francuskim środowisku naukowym. Próba zrekonstruowania przebiegu działalności pedagogicznej D. Rivaila wydaje się szczególnie interesująca na tle dyskursu o polskiej reformie edukacyjnej oraz wobec charakterystycznego dla fin de siècle'u wzmoczonego zainteresowania ezoteryką, do której rozwoju w znacznym stopniu przyczynił się ten zapomniany dziś nieco pedagog.

Źródła

Nie istnieją szczegółowe biografie D. Rivaila. Milczą na jego temat francuscy historycy wychowania i myśli pedagogicznej, będący autorami popularnych opracowań¹, co zapewne można tłumaczyć dwojako:

- * jego prace nie zyskały szczególnego uznania i jako o jednym z wielu podobnych nie warto było pisać;
- * działa tu niepisana zasada ignorowania dorobku kogoś, kto sprzeniewierzył się regułom nauki akademickiej, oddając się studiom nad zagadnieniami uważanymi za mało poważne.

Sam D. Rivail, kiedy zyskał już światową sławę, stanowczo odmawiał wypowiedzania się na temat swego życia prywatnego i działalności zawodowej sprzed opublikowania prac spirytystycznych, chroniąc swą rodzinę i wychowanków przed ewentualnymi przejawami dyskryminacji². Być może więc brak wzmianek o nim należy przypisać faktowi uszanowania jego woli przez badaczy. Twierdzenia te leżą jednak w sferze domysłów i wymagają zweryfikowania w odrębnej publikacji, poprzedzonej szczegółowymi studiami.

Wiele opracowań pojawiło się natomiast o „Allanie Kardecu”, którego przeszłość pedagogiczna jest wprawdzie podkreślana, lecz traktowana raczej jako wstęp do działalności ezoterycznej.

¹ Patrz: G. Mialaret, J. Vial, *Histoire Mondial de l'éducation (de 1815 à 1945)*, Presses Universitaires de France, Paris 1968, tom 3; A. Prost, *Histoire de l'enseignement en France 1800-1963*, Librairie Armand Colin, Paris 1968; S. Irsay, *Histoire des universités françaises et étrangères (du XVIIe siècle à 1860)*, Éditions Auguste Picard, Paris 1935.

² A. Moreil, *Allan Kardec – Sa vie, son oeuvre*, Éditions Vermet, Paris 1989, s. 101.

Henri Sausse³ i André Moreil⁴ zebrali informacje o D. Rivailu opierając się na źródłach pisanych oraz na ustnych uwagach przyjaciół ich bohatera, z których szczególnie cenne przekazał Pierre-Gaëtan Leymarie – polityk, literat, bliski współpracownik D. Rivaila. Uzupełnieniem ich materiałów są zapiski Anny Blackwell⁵ – znajomej D. Rivaila, tłumaczki jego prac na język angielski. Dane biograficzne prezentowane w niniejszym opracowaniu oparto na tych trzech, wzajemnie uzupełniających się źródłach.

Intrygująca biografia

D. Rivail urodził się w Lyonie, trzeciego października 1804 roku. Jego rodzicami byli Jean-Baptiste Antoine Rivail – sędzia, urzędnik państwowy i Jeanne Duhamel. Ich przodkiem związanym z działalnością pedagogiczną był Aymard Rivail – biegły prawoznawca i dyplomata francuskiego monarchy François I. Królowa Anne de Bretagne doceniając zdolności pedagogiczne, rozległe wykształcenie i „zmysł metodyczny” dworzanina, powierzyła mu wychowanie swej córki Renée.

Można przypuszczać, że w latach 1810-1814 D. Rivail z racji wieku uczęszczał na zajęcia (*cours élémentaire i cours moyen*) do szkoły podstawowej (*école primaire*). Burzliwe wydarzenia schyłku epoki napoleońskiej we Francji, skłoniły Rivailów do podjęcia decyzji o wysłaniu syna w jakieś spokojniejsze miejsce, gdzie mógłby kontynuować edukację. Wybór padł na ośrodek Johanna Heinricha Pestalozziego w szwajcarskim Yverdon – szkołę renomowaną i bezpieczniejszą od leżących w centrum zawirowań placówek paryskich⁶.

Kolejnym czynnikiem mającym wpływ na tę decyzję była broszura autorstwa innego znanego pedagoga. Marc-Antoine Julien de Paris – bo o nim mowa – uważany za prekursora pedagogiki porównawczej, w latach 1806-1816 przebywał w instytucie w Yverdon. W 1812 roku opublikował opracowanie *Exposé de la méthode éducative de Pestalozzi* [Wykład metody wychowawczej Pestalozziego]. Sam D. Rivail starając się później wdrażać wzorce wychowawcze swego szwajcarskiego mistrza, z pewnością korzystał z drugiego wydania tej pracy, które ukazało się w 1842 roku⁷.

Atmosfera w podupadającym Instytucie Pestalozziego⁸ była w 1814 roku nie najlepsza, na co wpłynęły między innymi zatargi na tle światopoglądowym. Zetknął się z nimi również D. Rivail, który jako praktykujący katolik doświadczał przejawów dyskryminacji. To właśnie wtedy zaczęło w nim wzrastać przekonanie o konieczności tolerancji etnicznej i światopoglądowej, które znalazło wyraz w późniejszych publikacjach. Korzystając z walorów przepięknej okolicy, D. Rivail w pierwszych latach pobytu w Yverdon często urządzał wycieczki, rozwijał swe zainteresowania botaniką poprzez kolekcjonowanie okazów do herbarium⁹. Od 1818 roku zaczął pomagać w lekcjach młodszym kolegom. W czasie, gdy Pestalozzi wyjeżdżał, D. Rivail zastępował go też w niektórych obowiązkach na terenie Instytutu¹⁰. Najprawdopodobniej w 1819 roku opuścił Instytut, by kontynuować naukę w Francji.

D. Rivail zdał egzaminy maturalne z literatury (*bachelier ès-lettres*) i z pozostałych nauk (*bachelier ès-sciences*), z których interesowały go szczególnie: fizyka, chemia, geologia i biologia.

³ Patrz: H. Sausse, *Biographie d'Allan Kardec*, Pygmalion Gerard Watelet, Paris 1993.

⁴ Patrz: Moreil, op. cit.

⁵ Patrz: A. Blackwell, *Translator's preface*, [w:] A. Kardec, *The spirit's book*. FEB, Rio de Janeiro 1986.

⁶ Patrz: Moreil, op. cit., s. 68.

⁷ Patrz: Moreil, op. cit., s. 72.

⁸ Dokładne omówienie stosunków panujących w Instytucie Pestalozziego w Yverdon można znaleźć m.in. w pracach: R. Wroczyński, *Jan Henryk Pestalozzi*, [w:] Pestalozzi J.H., *Pisma pedagogiczne*, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk 1972, s. XXXI-XXXIII; a także: R. Wroczyńska, R. Wroczyński, *Wstęp*, [w:] Pestalozzi J.H., *Łabędzi śpiew*, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk 1973, s. V-X.

⁹ Patrz: Blackwell, op. cit., s. 9.

¹⁰ Patrz: Sausse, op. cit., s. 20.

Nie wystarczyło mu to jednak, postanowił więc zająć się medycyną. Po studiach na Wydziale Medycyny Uniwersytetu w Lyonie uzyskał tytuł doktora nauk medycznych, zasłynąwszy z błyskotliwej obrony pracy, za którą otrzymał notę *brío du reste*. Z niewiadomych przyczyn D. Rivail nie rozpoczął studiów prawniczych, do których się przygotowywał z racji tradycji rodzinnej. Mieszkając od 1824 roku w Paryżu zajmował się pracą dydaktyczną oraz tłumaczeniem na język niemiecki dzieł francuskiej literatury. Przełożył m.in. poemat dydaktyczny François de Salignac Fénelona *Aventures de Télémaque* [Przygody Telemacha]. Jednak od 1828 roku jego zainteresowania skupiały się głównie na działalności wychowawczej. Marzył o stworzeniu ośrodka wychowawczego dla chłopców, w którym sam mógłby nauczać oraz sprawdzać w praktyce wiedzę i umiejętności wyniesione z Yverdon. Zamysł ten udało mu się zrealizować: w tym samym roku powstaje *Institution Rivail* [Zakład Naukowy Rivail], będący pod nadzorem *Académie de Paris* [Akademii Paryskiej]. Dwa lata później D. Rivail rozszerzył działalność i wchodząc do spółki ze swym wujem, który wniósł konieczny kapitał, w obszernym budynku w Paryżu przy ulicy de Sèvres 35, na wzór szkoły Pestalozziego, uruchomił *Institut technique* [Instytut Techniczny]¹¹.

W środowisku literatów i wychowawców, w którym się obracał, D. Rivail poznał Amelie Boudet, dyplomowaną nauczycielkę pierwszej klasy, która w 1832 roku została jego żoną. O ich prywatnym pożyciu wiadomo bardzo niewiele. Biografowie i przyjaciele zgodnie zwracają jednak uwagę na współpracę małżonków w działalności pedagogicznej i naukowej¹².

W odczycie wygłoszonym 14 sierpnia 1834 roku, skierowanym do wychowanków jego Instytutu i laureatów nagród za postępy w nauce, D. Rivail powiedział m.in.: „*Pragnąłbym, jak to mam w zwyczaju, wykorzystać tę uroczystą okazję i zdać wam relację ze spraw kierowniczych. Pragnąc za wszelką cenę zachować wasze zaufanie, staram się naprawiać to, co wydaje mi się uszkodzone; wdrażać to, co wydaje mi się słuszne – słowem, wykorzystywać spostrzeżenia, których dokonuję każdego dnia. Wychowanie bowiem jest dziełem mojego życia, a wszystkie moje chwile są wypełnione refleksjami w tej materii. Jestem szczęśliwy, kiedy znajduję jakiś nowy środek, lub odkrywam jakąś nową prawdę. (...)*

*Na nauczanie dziecka składa się nie tylko dostarczenie mu takiej czy innej wiedzy, lecz ogólny rozwój jego umysłu. Umysł rozwija się dzięki wielu podsuniętym ideom, a im więcej tych idei się posiada, tym bardziej jest się zdolnym do pozyskiwania nowych. Kunszt nauczyciela zależy więc od sposobu prezentacji tych idei, od talentu, za pomocą którego potrafi je rozwijać, klasyfikować i dostosowywać do natury własnego umysłu. Podobny do zręcznego ogrodnika, musi poznać teren, na którym zacznie siał, albowiem umysł dziecka jest prawdziwym gruntem, którego naturę trzeba przestudiować. I tak, jak talent ogrodnika polega nie tylko na umiejętności wsadzania drzew do ziemi, tak i talent nauczyciela nie ogranicza się do zadawania podstaw, które uczeń ma opanować*¹³”.

D. Rivail wspominał dalej o wprowadzeniu fizyki i chemii jako przedmiotów obowiązkowych w jego Instytucie oraz o planach wdrożenia w przyszłym roku zajęć z anatomii i fizjologii. Mówił też o nauce rysunku geometrycznego, czytania ciągłego i o praktycznych ćwiczeniach w pisaniu. Krytykował studia historyczne, ograniczające się do historii politycznej, do „wkuwania” dat bez znaczenia, do zajmowania się pokrewieństwami rodów – co uczeń i tak szybko zapomina. Uważał, że o wiele istotniejszym przedmiotem studiów historycznych byłaby historia zwyczajów i wynalazków, postępu w sztuce i nauce w poszczególnych epokach. Twierdził również, że nauka śpiewu jest tak samo potrzebna jak nauka czytania¹⁴.

Jednocześnie D. Rivail zaczął wygłaszać publiczne odczyty z chemii, fizyki, anatomii porównawczej i astronomii, na które bezpłatnie wpuszczano wszystkich chętnych. Auditorium mieściło niejednokrotnie pięćset osób, wśród których oprócz studentów nie brakowało też przedstawicieli paryskiego świata naukowego. Tradycję odczytów młody pedagog kontynuował

¹¹ Patr.: Blackwell, op. cit., s. 10; a także: Moreil, op. cit., s. 84-84.

¹² Patr.: Sausse, op. cit., s. 21-22.

¹³ Moreil, op. cit., s. 88.

¹⁴ Ibidem, s. 88.

przez dziesięć lat – nawet wtedy, gdy okoliczności zmusiły go do udostępniania własnego mieszkania. Wspólnik D.Rivaila był bowiem hazardzistą. Przegrawszy majątek zmusił siostrzeńca do likwidacji Instytutu w 1834 roku. Po jego zamknięciu, Rivail utrzymywał się z prowadzenia ksiąg rachunkowych. Wieczorami jednak kontynuował swe publiczne odczyty, poświęcał się gramatyce, arytmetyce i wyższym studiom pedagogicznym, tłumaczył angielskie i niemieckie prace naukowe. Posługiwał się biegle językami niemieckim, angielskim i niderlandzkim – pobieżnie znał również trzy inne, w tym polski. W tym samym czasie wraz ze swym kolegą o nazwisku Lévy-Alvarès, opracowywał programy zajęć dla potrzeb uczniów i uczennic ze szkół przedmieścia Saint-Germain. W 1848 roku D. Rivail został wykładowcą w *Lycée Polymathique* [Liceum Polimatycznym], gdzie prowadził kursy fizjologii, astronomii, chemii i fizyki¹⁵. Chcąc, aby dokonywanie obliczeń stało się dla młodzieży przyjemniejsze, wymyślił prostą metodę prezentacji matematycznych reguł. Stworzył też mnemotechniczną tablicę do nauki historii Francji, pomagającą studentom w opanowaniu ważnych wydarzeń z historii kraju¹⁶.

Ostatnie prace pedagogiczne D. Rivaila ukazały się w 1849 roku – wszystkie kolejne dotyczyć będą spirytyzmu.

W świetle pism

Wśród prac D. Rivaila opublikowanych w latach 1824-1849, głównie w Paryżu, były poradniki dydaktyczne, opracowania metodyczne oraz reformatorskie projekty adresowane do polityków i władz uczelni wyższych. Najczęściej cytowane¹⁷) to:

Cours pratique et théorique d'arithmétique d'après la méthode de Pestalozzi à l'usage des instituteurs et des mères de famille [Praktyczny i teoretyczny kurs arytmetyki według metody Pestalozziego, do użytku nauczycieli i matek] (1824);

Plan proposé pour l'amélioration de l'instruction publique [Propozycja planu ulepszenia nauczania publicznego] (1828);

Mémoire – Quel est le système d'étude le plus en harmonie avec les besoins de l'époque? [Memoriał – Jaki system studiów najlepiej odpowiada potrzebom naszych czasów?] (1831);

Grammaire française classique [Francuska gramatyka klasyczna] (1831);

Programme des études selon le plan d'instruction [Program studiów według planu nauczania] (1838);

Manuel des examens pour le brevet de capacité [Podręcznik do egzaminów na dyplom nauczycielski] (1846);

Solutions raisonnées des questions et problèmes d'arithmétique et de géométrie [Przemysłne rozwiązania zadań i problemów z arytmetyki oraz geometrii] (1846);

Projet de Réforme [Projekt reformy] (1847);

Catéchisme grammatical de la langue française [Katechizm gramatyczny języka francuskiego] (1848);

Programme des cours usuels de chimie, physique, astronomie, physiologie pour Lycée Polymathique [Program zajęć praktycznych z chemii, fizyki, astronomii i fizjologii dla Liceum Polimatycznego] (1849);

Dictées normales des examens de l'Hôtel de Ville et de la Sorbonne [Dyktanda zwyczajne egzaminów władz miejskich i Sorbony] (1849);

Dictées spéciales sur les difficultés orthographiques [Dyktanda specjalne związane z kłopotami ortograficznymi] (1849).

¹⁵ Ibidem, s. 91-92.

¹⁶ Patrz: Blackwell, op. cit., s. 10.

¹⁷ Patrz: Blackwell, op. cit., s. 10; Moreil, op. cit., s. 76-93; Sausse, op. cit., s. 23; a także: USFF, *Le spiritisme, qu'en savons-nous?* Union Spirite Française et Francophone, Tours, (b.r.), s. 140.

Szczególne uznanie zyskały trzy ostatnie prace z powyższej listy – zostały zaaprobowane przez *Université de France* [Uniwersytet Francji] i były wielokrotnie wznawiane. Rzadziej cytowane prace, napisane przez D. Rivaila, być może z Lévy-Alvarèsem, których rok wydania nie jest pewny, to:

Grammaire normale des examens [Zwyczajna gramatyka egzaminacyjna];

Cours de calcul de tête [Kurs liczenia w pamięci];

Traité complet d'arithmétique [Kompletny traktat o arytmetyce];

Questionnaire grammatical, littéraire et philosophique [Zestaw pytań egzaminacyjnych z gramatyki, literatury i filozofii];

Solution des exercices et problèmes du «Traité complet d'arithmétique» [Rozwiązanie ćwiczeń i zadań z «Kompletnego traktatu o arytmetyce»].

D. Rivail przez wiele lat, w ogłaszanych drukiem pracach umieszczał pod swym nazwiskiem dopiski „uczeń Pestalozziego”, „kierownik zakładu naukowego Akademii Paryskiej” i „członek wielu towarzystw naukowych”. Ostatnie określenie pozostaje mało precyzyjne. Wiadomo z pewnością, że przez kilkanaście lat pełnił funkcję sekretarza Paryskiego Towarzystwa Frenologicznego oraz należał do grona członków: Królewskiej Akademii Nauk w Arras, Paryskiego Instytutu Historycznego i Francuskiego Towarzystwa Nauk Naturalnych.

Pierwsza praca D. Rivaila o charakterze przewodnika dydaktycznego – *Cours pratique...* – ukazała się w 1824 roku. W *Discours préliminaire* [Rozprawa wstępna] młody pedagog poświęca kilka uwag swemu wychowawcy: *Muszę tu oddać cześć jednej z osób, które strzegły mego dzieciństwa – Panu Boniface, uczniowi Pestalozziego, nauczycielowi wyróżniającemu się tyleż erudycją, co talentem do nauczania.*

*Nikt lepiej od niego nie posiadał już sztuki sprawiania, by go kochano; powiem więcej, sztuki bycia uwielbianym przez uczniów. Był on jednym z moich pierwszych mistrzów, i zawsze będę pamiętać przyjemność, z którą ja i moi koledzy uczęszczaliśmy na jego zajęcia. Pelen miłości do dzieci, przepełniony prawdziwą filantropią, założył szkołę przy ulicy de Tournon na przedmieściach Saint-Germain, słusznie zasługującą na pochwały, które do niej adresowały nawet najbardziej zasłużone osoby. Jest on autorem wielu dzieł, wśród których szczególnie docenianym jest «Cours de dessin linéaire» [Kurs rysunku linearnego]*¹⁸.

Trudno powiedzieć, czy D. Rivail w jakimś okresie uczęszczał do paryskiej szkoły Boniface'a, pracował w niej, czy może spotkał go w Yverdon. Na pewno jednak to właśnie Boniface zachęcił go do napisania *Cours pratique...*, podsuwając pomysł pracy i wspomagając radami. W tym samym tekście D. Rivail dziękuje również panu Ampère, członkowi Uniwersytetu, którego poinformował o swoim zamiśle. A. Moreil twierdzi¹⁹, że chodzi tu o słynnego André-Marie Ampère'a – fizyka i matematyka, kodyfikatora praw elektrodynamiki, który z pochodzenia również był Lyończykiem, zaś jego syn był prawie rówieśnikiem D. Rivaila.

Dalej młody pedagog wyjaśnia działanie nauczyciela stosującego metodę Pestalozziego:

*„Zajmował się dzieckiem, gdy tylko wyszło z objęć natury, aby mu towarzyszyć w jego rozwoju. Brał pod uwagę sposób, w jaki rozwijały się jego wyobrażenia, studiował jego potrzeby i zdolności. Następnie, na podstawie licznych obserwacji stworzył metodę, która zmierza przede wszystkim do wykorzystania zdolności wynoszonych przez dziecko z natury, co pozwoli na właściwą ocenę rzeczywistości i uzyskanie nawyku wprowadzania porządku w swych wyobrażeniach”*²⁰.

D. Rivail ustosunkowując się do metod swego mistrza opowiadał się za łączeniem ich z metodami klasycznymi, poprzez sprawianie, „(...) by abstrahowanie postępowało w krok po intuicji w taki sposób, by uczeń prowadzony tą metodą, przechodząc gwałtownie do innej, nie czuł się obco – jak uczeń Pestalozziego, który miał do zrobienia coś nowego”²¹. Jednocześnie streścił zasady systemu pestalozziańskiego, które sam zastosował we wspomnianej pracy:

¹⁸ Moreil, op. cit, s. 82.

¹⁹ Patr: tamże, s. 82.

²⁰ Ibidem, s. 77.

²¹ Ibidem, s. 77.

„1) Kształtować u dzieci naturalny zmysł obserwacji, kierując ich uwagę na przedmioty, którymi są otoczone;

2) Kształtować inteligencję, towarzysząc uczniowi na drodze dokonywania odkryć reguł we własnym zakresie;

3) Przechodzić zawsze od znanego do nieznanego, od rzeczy prostej do złożonej;

4) Unikać wszelkiej mechaniczności, poprzez wyjaśnianie uczniowi celu i powodu wszystkiego co robi;

5) Sprawić, by zbadal palcem i okiem wszelkie prawdy. Ta zasada tworzy w pewnym sensie materialną podstawę niniejszego kursu arytmetyki;

6) Nie powierzać pamięci tego, co można ogarnąć rozumem²²”.

Oto jeden z przykładów realizacji wspomnianych zasad:

„Zaprezentujcie osobie, która nie zna cyfr, piątkę. Czy zna ona, sama z siebie wartość, którą chce się tak odwzorować? Lecz zaprezentujcie jej pięć palców, pięć kamieni, a ona natychmiast określi ich ilość. (...) Dzieje się tak ponieważ arytmetyka musi być traktowana nie tylko jako nauka, lecz jako sposób rozwijania umysłu dziecka, formułowania jego osądu i osvajania go z dokładnością²³”.

Opublikowany cztery lata później *Plan proposé...*, to przedstawiona członkom parlamentu broszura o objętości 52 stron, wydana nakładem renomowanego wydawnictwa „Dentu” z siedzibą w Palais Royal [Pałac Królewski]. W pracy tej D. Rivail kontynuuje idee pestalozziańskie, mówiąc o niewinnym dziecku umieszczonym przez matkę w świecie natury – o dziecku, które rozwine się między innymi dzięki nauczycielowi dbającemu o nie, jak ogrodnik o roślinę. Dalej pisał:

„Środki konieczne do wychowania młodzieży składają się na znamienne naukę, którą należy studiować, by stać się nauczycielem, tak jak należy studiować medycynę, by zostać lekarzem. (...) Organizacja instytucji jest w edukacji publicznej zagadnieniem najwyższej wagi. Jeśli będzie ona nieudolna, edukacja niewątpliwie będzie zła. Wszystko musi być ułożone, obliczone, w sposób odpowiadający podejmowanemu zadaniu. Nie wystarczy, aby pomieszczenie było zdrowe, dobrze przewietrzone, by w pobliżu był ogród i przestronne sypialnie. Należy zwrócić uwagę na wszelkie drobiazgi uniemożliwiające nadużycia i na to, by dzieci nie miały okazji do brojenia. Bo też, jeśli tak dobrze zastanowić się nad ich wszystkimi przewinieniami, dostrzeże się, że większości z nich można było uniknąć. Jest to bardzo ważne zagadnienie, które szerzej rozwinię w kompletnej pracy na temat pedagogiki²⁴”. Niestety wspomniana praca („*Traité de Pédagogie*” [Traktat o pedagogice] – jak twierdzi A. Moreil) z niewiadomych przyczyn nigdy nie powstała, lub nie ukazała się drukiem²⁵.

Zaprezentowany w „*Plan proposé...*” punkt widzenia D. Rivaila na oświatę publiczną [*éducation publique*] był następujący:

1. Oświata jest charakterystyczną nauką;

2. Jeśli stwierdza się, że niewiele osób naucza w odpowiedni sposób, powodem takiego stanu rzeczy jest brak specjalistycznych studiów w tej dziedzinie;

3. Opóźnienia w dziedzinie oświaty należy przypisać faktowi, że niewiele osób docenia jej prawdziwy cel, nie zauważając czym ona jest i czym mogłaby być – i w konsekwencji: co należy zrobić, aby sytuacja ta uległa poprawie. Oświata jest obecnie w takim stanie, w jakim przed stu laty znajdowała się chemia. Jest to nauka, która się jeszcze nie ukonstytuowała, i której podstawy są jeszcze nieokreślone.

W związku z powyższym D. Rivail zaproponował utworzenie *École théorique et pratique de Pédagogie* [Szkoła teorii i praktyki pedagogicznej], na wzór szkół zajmujących się prawem i medycyną. Studiowano by tam wszystko, co dotyczy sztuki kształtowania człowieka. Studia trwałyby trzy lata: pierwszy rok poświęcony byłby teorii, drugi – teorii i praktyce, trzeci – wyłącznie praktyce²⁶.

²² Ibidem, s. 78.

²³ Ibidem, s. 83.

²⁴ Ibidem, s. 84.

²⁵ Patrz: ibidem, s. 78-79.

²⁶ Patrz: ibidem, s. 85.

W 1831 roku ukazuje się *Grammaire française...*, oparta na nowym projekcie dedykowanym członkom komisji parlamentarnej zajmującej się zagadnieniami prawnymi szkolnictwa wyższego i opracowywaniem aktów prawnych dotyczących nauczania. Gremium to pracowało właśnie nad projektem statutu instytucji oświatowych, z których jednej D. Rivail był kierownikiem. Jego nowy projekt to szesnastostronicowy *Mémoire...*, w którym stwierdza m.in.:

„Panowie! Nie jestem szaleńcem, który rości sobie prawo porównywania mojej niewielkiej wiedzy z wiedzą Panów, a tym bardziej do dawania rad na przyszłość. Jednak pozwalam sobie polecić Panów uwadze kilka refleksji na ten temat – uważam bowiem, że każdy powinien dorzucić swoje trzy grosze do dyskusji nad instytucjami publicznymi. Tak więc, jak w każdym problemie do rozwiązania, także i tutaj należy zebrać wszelkie możliwe fakty, a ja uważałbym się za wielce szczęśliwego, jeśli poprzez więzły wywód tego, co zawdzięczaam głębokim studiom różnych systemów edukacyjnych i dwunastoletniemu doświadczeniu, mógłbym wspomóc rozwój kilku szczytnych idei leżących w kręgu Panów zainteresowań²⁷”.

Według D. Rivaila kluczowym zagadnieniem dotyczącym edukacji jest kwestia wolności nauczania i monopolu akademickiego, bowiem – jak twierdził, w jego czasach uważało się, że wolność nauczania wyraża się w możliwości dowolnego tworzenia placówek edukacyjnych. Uznał to za błąd, przyjmując, że wolność nie może być formalna, lecz rzeczywista. Czemu bowiem ma służyć prawo do otwarcia placówki, jeśli jej dyrektor nie ma prawa wprowadzać w niej przedmiotów, które chciałby realizować? W takiej sytuacji okazuje się, że to państwo zachowuje dla siebie monopol na naukę i sprawia, że maturzyści ze szkół prywatnych nie mają równych praw z ich kolegami ze szkół państwowych. Dotyczy to głównie regulacji związanych z nauczaniem języków obcych. Jako jedną z największych bolączek D. Rivail wskazuje fakt, że nie kładzie się odpowiedniego nacisku na edukację moralną – jedyną, która sprawia, że dziecko staje się obywatelem uczciwym i pełnym życzliwości.

Celem oparcia swych wywodów na gruncie teoretycznym, D. Rivail wyróżnił w „*Mémoire...*” hierarchiczny układ rodzajów arystokracji, następujących po sobie w historii ludzkości:

- 1) arystokracja siły,
- 2) arystokracja prawa (zniesiona w 1789),
- 3) arystokracja pieniądza (arystokracja burżuazyjna),
- 4) arystokracja umysłu.

Według niego ten ostatni rodzaj współtworzony jest przez elity intelektualne, których jednym z podstawowych zadań jest opracowanie odpowiednich rozwiązań dotyczących szkół. Aby wszystko zostało wyjaśnione, D. Rivail w 26 artykułach scharakteryzował swe obserwacje i propozycje zmian z systemie szkolnictwa publicznego. Jego szczegółowe uwagi dotyczyły m.in.: liczby uczniów w każdym typie instytucji, wieku maturzystów i posiadaczy licencji, wysokości wynagrodzenia nauczycieli. *Mémoire...* został wyróżniony w 1831 roku, honorową nagrodą w zorganizowanym przez Akademię Królewską w Arras konkursie na temat: „Jaki system studiów najlepiej odpowiada potrzebom epoki?”²⁸

Solutions raisonnées... to zestaw pytań wraz z odpowiedziami, zawierający materiały z egzaminów władz miejskich Paryża i Sorbony, których zdanie umożliwiałoby otrzymanie dyplomu nauczyciela. *Projet de Réforme* został wydany nakładem autora i opatrzony adresem „18, rue Mauconseil”, co pozwala przypuszczać, że D. Rivail opuścił mieszkanie przy ulicy de Sèvres. Co ciekawe, nie pojawia się tu już dopisek „uczeń Pestalozziego”. Projekt dotyczy egzaminów, domów wychowawczych dla młodzieży, dyplomów i stopni nauczycielskich. Zawiera też propozycję przyjęcia przez uniwersytety dzieł klasycznych jako podstawy nauczania. W *Catéchisme grammatical...* D. Rivail stwierdza, że jasność i prostota powinny być podstawowymi zasadami dzieł przeznaczonych dla początkujących, dlatego należy w nich unikać abstrakcji i wszystkiego, co mogłoby wprowadzić zamieszanie do młodych umysłów przeznaczonych do zdobywania podstawowej wiedzy. *Programme des cours...*, *Dictées normales...* oraz *Dictées spéciales...* zyskały

²⁷ Ibidem, s. 86.

²⁸ Patrz: ibidem, s. 86-87.

szczególne uznanie; zostały zaaprobowane przez *Université de France* [Uniwersytet Francji] i były wielokrotnie wznawiane. *Grammaire normale...* jest podręcznikiem napisanym we współpracy z Lévy-Alvarèsem. Zawiera opracowanie wszystkich problemów z gramatyki francuskiej, wymaganych na egzaminach uczelnianych Sorbony, władz miejskich Paryża i wszystkich uczelni akademickich we Francji, przy ubieganiu się o dyplom nauczycielski lub uprawnienia urzędnika służby publicznej. Autor umieścił tu zarysy opinii Akademii i rozmaitych gramatyków na temat głównych zasad oraz problemów gramatyki francuskiej. Podręcznik był wykorzystywany przez studentów zajęć różnych szczebli. *Cours de calcul...* to podręcznik rachunków, opracowany według metody Pestalozziego, z przeznaczeniem dla matek i nauczycieli zajmujących się kształceniem młodszych dzieci. *Traité complet d'arithmétique* zawiera trzy tysiące zadań i ćwiczeń o różnym stopniu trudności. Ciekawostką jest wykorzystanie w nim metod rachunku księgowego, przyjętych w handlu i bankowości²⁹.

Denizard H.L. Rivail zmarł trzydziestego pierwszego marca 1869 roku i został pochowany na paryskim cmentarzu Père Lachaise. Jego charakterystyczny nagrobek w kształcie dolmenu, określane w przewodnikach turystycznych jako najbardziej ukwiecony w Paryżu, jest miejscem swoistych pielgrzymek miłośników spirytyzmu, turystów i ciekawskich.

D. Rivail w jednym z przemówień do wychowanków stwierdził, że sztuka praktykowana przez nauczyciela to sztuka kształtowania człowieka – sztuka o naturze filozoficznej, której podstawą powinny być maksymy: „Kiedyś tylko siła pięści stanowiła prawo, dziś jest to siła ducha” oraz „Ucząc się, pracujecie na rzecz swego własnego szczęścia.” Analiza jego działalności dydaktycznej i zawartości jego licznych publikacji dowodzą, że samemu też starał się wdrażać idee dedykowane swym podopiecznym, opierając się na wzorcach swych mentorów J.H. Pestalozziego, F.S. Fénelona i tajemniczego Boniface’a. Deklarowane oddanie młodemu pokoleniu znalazło potwierdzenie w jego licznych propozycjach zmian w systemie i sposobie edukacji francuskiej młodzieży, cennych zwłaszcza w okresie dyskusji nad charakterem i metodami publicznego kształcenia³⁰. Na podkreślenie zasługuje wynikający z gruntownego wykształcenia szeroki horyzont zainteresowań tego zapomnianego dziś pedagoga oraz wręcz entuzjastyczna działalność dydaktyczna, w której można dostrzec elementy młodzieńczego idealizmu. Pozostaje mieć nadzieję, że biografia i prace D. Rivaila doczekają się bardziej szczegółowych opracowań.

Iwona Bakalarska
Poznań

Trwale wartości poglądów pedagogicznych Stanisława Staszica*

1. Poglądy Stanisława Staszica na edukację krajową

Oświecenie to okres, w którym w Polsce wraz ze zmianami w sferze społeczno-gospodarczej i politycznej nastąpiła reforma wychowania oraz nauczania. Powstało nowe szkolnictwo, którego charakterystyczną cechą było dążenie do wychowania obywatela przystosowanego do nowych potrzeb państwa i społeczeństwa, oddanego sprawie narodu.

²⁹ Patrz: ibidem, s. 74-94.

³⁰ Patrz: A. Léon, *Histoire de l'enseignement en France*, Presses Universitaires de France, Paris 1972, s. 71-88.

* Tekst Iwony Bakalarskiej oraz następne: Marii Danuty Głowackiej, Edyty Wolter i Edwarda Szkody zostały zaprezentowane podczas III Ogólnopolskiego Zjazdu Pedagogicznego w Poznaniu, w sekcji III obradującej na temat „Tradycja jako skarbnica wzorów i przestroż – problem przekształcania tradycji” (zob. sprawozdanie z obrad sekcji III Ogólnopolskiego Zjazdu Pedagogicznego).